

סרטים כחול-לבן:

שבעה עשורים של קולנוע ישראלי

מור חסיד לוי

רציונל:

החברה הישראלית הינה פסיפס מורכב של תרבויות, קהילות, דתות וזהויות שונות ומיוחדות.

לאורך יותר מ-70 שנות קיומה גילם קולנוע תפקיד מרכזי בזיהוי ובעיצוב דמותם של הזהויות המרכיבות את החברה שלנו. ביחידה זו נעמוד על חשיבותו של הקולנוע בעיצוב השיח החברתי-לאומי-תרבותי המשתנה והמתפתח לאורך שבעה עשורים.

הדיון ישען על שלושה נושאים מרכזיים:

* דמות החייל והלוחם בקולנוע הישראלי

* השסע העדתי – דמות המזרחי בקולנוע הישראלי

* שיח השואה בקולנוע הישראלי

רקע קצר:

לאורך כל שנותיו גילם הקולנוע תפקיד מרכזי בייצוג, בדיון ובביקורת של הלכי הרוח המשתנים בחברה הישראלית – החל מסרטי "הריאליזם הציוני" שכבשו את המסכים בשנות ה-50 וה-60 ועד לסרטי מהגרים וסרטי הסכסוך החדשים שזכו להצלחה יוצאת החל משנות ה-2000.

להרחבה: <http://www.cinemaofisrael.co.il/%D7%9E%D7%91%D7%95%D7%90/>

לצפייה: ["חגיגה לעיניים – סיפורו של הקולנוע"](#) – סדרה תיעודית בת 10 פרקים העוסקת בהתפתחות הקולנוע הישראלי

דמות החייל והלוחם בקולנוע הישראלי

צבר
ציוני
לוחם

סוציאליסט
חילוני
גבר
אשכנזי
עובד אדמה

דמות החייל והלוחם בקולנוע הישראלי

“הוא הלך בשדות”

דמות החייל והלוחם בקולנוע הישראלי – המיתוס נשבר

סרטו של יוסף סידר מ-2007 המבוסס על ספרו של חן לשם "אם יש גן עדן". עלילת הסרט מתרחשת בחודשים האחרונים טרם פינוי מוצב הבופור בלבנון. שגרת החיים במוצב מלווה בהתקפות פצמ"רים בלתי פוסקות. במרכז הסרט נמצאת דמותו של לירז (בגילומו של אושרי כהן) הקצין האחראי על המוצב. לאורך הסרט נראים החיילים במוצב כמעין ברווזים במטווח, חשופים לפגיעה ומפוחדים. הלוחמים ב"בופור" אינם הירואיים (כמו אורי): אושרי חולם על השחרור ואיחוד עם זוגתו בארה"ב, זיתלוואי נהרג מפגיעת פצמ"ר, זיו נהרג ממטען שהתפוצץ, לירז מפקפק בהחלטות מפקדיו וקופא כאשר נקרא להציל את אושרי הפצוע.

הלוחמים בסרט חבויים במחילות אינם עוסקים בהתקפה (כמו ב"הוא הלך בשדות") אלא סופגים מטחים כבדים.

דמות החייל והלוחם בקולנוע הישראלי – המיתוס נשבר

“בופור”

דמות החייל והלוחם בקולנוע הישראלי – המיתוס נשבר

סרטו של שמוליק מעוז משנת 2009 המבוסס על חוויתיו האישיות של הבמאי ממלחמת לבנון הראשונה. הסרט מתרחש ביומה הראשון המלחמה ומתאר ההתרחשויות מנקודת מבטם של צוות חיילים בטנק הנשלחים לקרב. הסרט כולו, מלבד סצנת הפתיחה והסיום, מצולם בתוך הטנק – כל המתרחש מחוץ לטנק נראה דרך הפריסקופ של הטנק. לוחמי הטנק מנסים לנווט את דרכם לאזור מבטחים אך טעות בניווט מביאה אותם לשטח לחימה סורי. בדומה ללוחמים ב"בופור" גם הלוחמים ב"לבנון" אינם זוכים להצגה הרואית – אסי (מפקד הטנק) נכנס להלם קרב ומפסיק לתפקד, שמוליק (התותחן) אינו מסוגל לירות כשמתבקש, הרצל (הטען) סופר את הימים עד לשחרור ויגאל (נהג הטנק) קורס תחת הלחץ בבכי וקורא לאמא שלו. השפה הקולנועית הייחודית בסרט הכוללת הרבה מאוד צילומי תקריב תורמת לעיסוק בטרומה של הלוחמים ולא בגבורתם.

דמות החייל והלוחם בקולנוע הישראלי – המיתוס נשבר

“לבנון”

השסע העדתי ודמות המזרחי בקולנוע הישראלי

בעשורים הראשונים של מדינת ישראל הודרו המזרחים כמעט לגמרי מסרטי הקולנוע וכאשר זכו כבר לביטוי בסרטים, היה מדובר בייצוג סטריאוטיפי המשקף את היחס הפטרנליסטי של הממסד כלפי המזרחים.

השסע העדתי ודמות המזרחי בקולנוע הישראלי

סרטו של אפרים קישון משנת 1964 בכיכובו של חיים טופול. "סאלח שבתי" היה לסרט הראשון שזכה בפרס "גלובוס הזהב". במרכז עלילת הסרט נמצאת דמותו של סאלח שבתי עולה חדש מאחת ממדינות ערב (לא ידוע איזה) עם אשתו ושבעת ילדיו. סאלח ומשפחתו משתכנים במעברה הסמוכה לקיבוץ אידיאולוגי וחולמים על דירת בשיכון. לאורך סרט מוצגת דמותו של סאלח כמזרחי פרימיטיבי, חסר השכלה, בטלן ותחמן. הפתרון המוצע בסרט לבעיית השסע העדתי היא נישואי תערובת – נישואי זיגי וחבובה ושמעון ובת שבע אמורים לפתור את מצוקת המזרחים תוך יצירת דור חדש של צברים. הפתרון המוצע בסרט לשסע העדתי הוא בחזקת "פלסטר על פצע ירי", שכן הוא מתעלם מהפערים הכלכליים והחברתיים בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית.

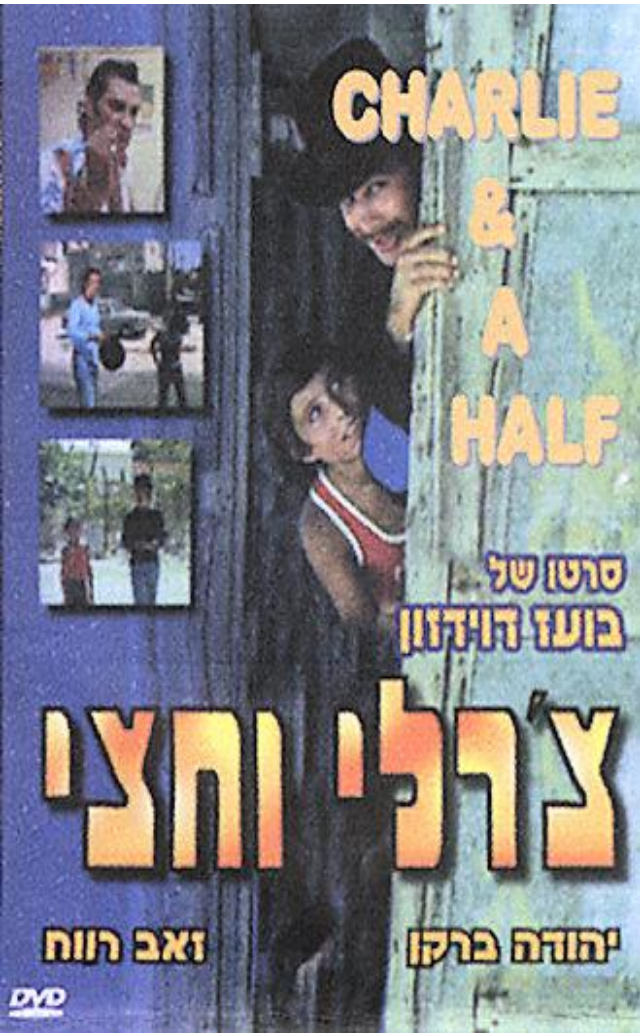
השסע העדתי ודמות המזרחי בקולנוע הישראלי

“סאלח שבת”

השסע העדתי ודמות המזרחי בקולנוע הישראלי

סרטו של בועז דודזון, "צ'רלי וחצי" משנת 1974 מנציח את השסע העדתי של העשורים הראשונים של מדינת ישראל – בעצם העצמת הפער בין המזרחים האשכנזים. כך למשל ניתן לראות בסיקוונס הפתיחה של הסרט בו מוצגת השכונה המזרחית שבה מתגוררים צ'רלי, מיקו, ששון והאחרים. הסיקוונס חושף את המציאות העגומה של המזרחים – לילי שמשאירה את מיקו עם הכריך הקבוע, כי אין כסף למשהו אחר, ויוצאת לעבודה במפעל; אביו של צ'רלי שתיין ומובטל; אמו מפרנסת את המשפחה ע"י קריאה בקפה ובקלפים; צ'רלי עצמו בטלן שמתפרנס מעשיית מעשי מרמה; מיקו שמבריז באופן קבוע מבית הספר כדי לעזור לצ'רלי במעשי התרמית. בניגוד לסיקוונס הפתיחה, עומדת הסצנה הראשונה שבה אנו נחשפים לדמותה של גילה, ביתה ומשפחתה. גילה האשכנזייה היא בת עשירים, חוזרת ממשחק טניס לבית גדול וישירות נכנסת לטבול באמבט קצף – ניגוד מוחלט בין האופן שבו מוצגת משפחתו המזרחית של צ'רלי. סצנה נוספת להתייחסות היא סצנת ארוחת הערב בין שתי המשפחות בו הפער בין האשכנזים למזרחים מועצמים.

השסע העדתי ודמות המזרחי בקולנוע הישראלי

"צ'רלי וחצי"

השסע העדתי ודמות המזרחי בקולנוע הישראלי

סרטו של אבי נשר, "סוף העולם שמאלה" משנת 2004 מייצג את תהליך פירוק המיתוסים הציוניים ואת המעבר לקולנוע אישי. גיבורות הסרט הן שתי ילדות בנות עדות המזרח, בניגוד לסרטים הלאומיים אשר העמידו לרוב במרכזם את הצבר הגברי "תכול העיניים ויפה הבלורית" (כמו אסי דיין ב"הוא הלך בשדות"). שתי הגיבורות, כמו כל הדמויות בסרט, עסוקות בחייהם האישיים ומתרחקות מכל אידיאולוגיה לאומית. הן חולמות להתגייס, לא בכדי לתרום למאבק הלאומי אלא בכדי לקבל את האפשרות להתחיל בחיים חדשים, רחוק מעיירת הפיתוח.

הצבר (המורה מתל אביב) הוא בשוליים. הוא פרט בודד, תימהוני, לא שייך. סרט זה הופך את הקערה על פיה: קבוצת השוליים של האתוס הציוני (בני העדות המזרח) הופכים למרכזיים ואילו הצבר האשכנזי שעמד במרכז אתוס זה הופך לשולי.

בניגוד לאתוס הציוני המתאר תהליך שבו העולים לארץ (רק למדינת ישראל "עלו" ולא היגרו) בורחים ממציאות איומה אל עתיד טוב יותר ומלא תקווה בסרט זה נוצרת תמונה של עולים ממורמרים, אשר חשים שאין להם מקום מרכזי בבניית הארץ, שהם נשכחו במקום שכוח אל ללא תעסוקה ועתיד.

השסע העדתי ודמות המזרחי בקולנוע הישראלי

“סוף העולם שמאלה”

סוף העולם שמאלה
סוף העולם שמאלה
סוף העולם שמאלה

שיח שואה בקולנוע הישראלי

בעשורים הראשונים של מדינת ישראל החלו להפיק סרטים שהציגו דמויות של ניצולי שואה, כשרוב הניצולים עדיין היו בחיים ורק החלו להשתלב בחברה הישראלית. יהודי אירופה מתוארים בסרטים האלו כמי שהלכו "כצאן לטבח", ולאחר השואה נותרו שבורים בגופם ובנפשם, חסרי יכולות ופסיביים לחלוטין. רק בעזרת הציונות ואנשי הארץ, מצליחים ניצולי השואה להשתקם, להתנתק מאישיותם הגלותית, לעבור טרנספורמציה, ולהפוך ליהודים החדשים, הצברים הישראליים.

שיח שואה בקולנוע הישראלי

מיקה, בת זוגו של אורי מהסרט " הוא הלך השדות" היא ניצולת שואה, ילדת טהרן, שמסרבת לדבר על מה שעברה באירופה. כאשר נשאלת על כך, חוזרת ומשיבה כי אינה זוכרת, ובכך מנציחה את קשר השתיקה שנגזר על ניצולי השואה.

"קרייה נאמנה" - סצנת האוטובוס נפתחת כשאוטובוס, המסיע חבורת ילדים ניצולי שואה, שבדיוק הגיעו לארץ מאירופה, מגיע לקיבוץ. מתברר שבדרך האוטובוס הותקף בידי ערבים ואחד הילדים נפצע. ההתקפה מבהילה את הילדים והם מסרבים לרדת מהאוטובוס. המדריכים בקיבוץ מסבירים להם שאין סיבה לפחד, שהקיבוץ הוא ביתם החדש ובו הם בטוחים ומוגנים. אבל הילדים מסרבים להשתכנע. לבסוף עולה לאוטובוס מדריך קשוח, והוא זה שמצליח לשכנע את הילדים לרדת הילדים מצולמים מגבוה, כך שהם נראים קטנים וחלשים מדברים אליהם באידיש או באנגלית, לא בעברית. הילדים מיוצגים כאלימים ופחדנים, שמעדיפים לחזור לאירופה.

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

הסרטים שיצרו בני הדור השני החלו לתאר את ניצולי השואה בצורה מורכבת יותר, ששמה דגש על מצוקותיהם של ניצולי השואה ועל ההשלכות של מצוקות אלו על בני משפחתם וסביבתם הקרובה.

סרטים אלו אף מפנים, לראשונה, אצבע מאשימה כלפי החברה הישראלית הקולטת ומתארים אותה כמורכבת מאנשים אטומים, נצלנים וגסי רוח, שדחקו את ניצולי השואה לשוליים.

אבל כל זה לא משנה את הדימוי השלילי הבסיסי של ניצול השואה. להפך: אם בסרטי הדור הראשון, ניצולי השואה היו עוברים תהליך טרנספורמציה ומשתלבים בחברה הישראלית בהצלחה, בסרטי הדור השני הם מוצגים מראשית הסרט ועד סופו כמי שנמצאים בשוליים הסהרוריים של החברה, ללא יכולת לחדור למרכז. הם אינם מתפקדים באופן תקין, פסיביים ולרוב חולי נפש, אשר ממיטים אסונות על עצמם ועל סביבתם.

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

"הקיץ של אביה" - מבוסס על ספרה "האוטוביוגרפי" של גילה אלמגור שבו היא מעלה את זיכרונות ילדותה וההתמודדות עם אמה ניצולת השואה. ברמת העלילה הסרט עוסק בטרומה הנפשית של ניצולי השואה שלא הצליחו להשתלב הישראלית. ברמת השיח, הסרט מציג את הטרומה של הדור השני – אלמגור היא דור שני לניצולי שואה ובסרט היא מגלמת את דמותה של אמה (דור ראשון) ובדרך זו היא מתמודדת עם טראומת ילדותה: ילדה שגדלה לצד אמה פגועה בנפשה. אחת הסצנות הבולטות בהקשר זה היא הסצנה שבה הניה גוזרת שיערה של אביה הבוכייה מאחר והתגלו אצלה כינים.

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

סרטה של אורנה בן דור "ארץ חדשה" מתאר את קשייהם של העולים החדשים שגרים במעברה בישראל בשנת 1950. גיבורי הסרט הם אנה בת השמונה (אניה בוקשטיין) ואחיה יאן בן ה-14 (מיכאל פלמן). שניהם ניצולי שואה, יתומים מאב ואימם נעדרת.

בסרט מופיעים גם רוזה וצדיקו, זוג ניצולי שואה יוונים; דמותו של אמזלג – נער ממוצא מרוקאי, וותיק במעברה; נחום – חבר הקיבוץ הסמוך למעברה; אורי המדריך הצבר, אליו יאן רוצה להידמות, ועוד שלל דמויות צבעוניות ואפלות.

עם הגעתם לארץ, אנה ויאן, שעד אז היו קרובים מאוד זה לזו, פונים לשני כיוונים מנוגדים: אנה מתעקשת לחפש את האם בארץ ומפחדת לעברת את שמה, מחשש שאמא שלה תתקשה למצוא אותה. לעומתה, יאן מעוניין להסתדר במקום החדש ולשכוח את העבר.

הסרט הוגדר על ידי היוצרים שלו כ"סרט מחאה". והוא מותח ביקורת על כולם: על היישוב הציוני הגזעני, על הקיבוצים, על הממסד הישראלי האטום, על המריבות בין הניצולים לבין עצמם. הסרט גם מציג את הדרך שבה טראומת השואה "נוכסה" יל ידי האשכנזים, למרות שבין הניצולים היו גם יוונים ומרוקאים.

אנה ויאן נדרשים, בעצם, למחוק את הזהות הקודמת שלהם, הזהות הגלותית, אם הם רוצים להתקבל לחברה הישראלית. יאן מוכן לעשות את זה, אבל אנה מתנגדת. היא חולמת על ארץ חדשה, דמיונית, שבה תוכל לשמור על זהותה. בסוף הסרט, יאן ואנה לובשים מחדש את הבגדים עמם הגיעו ארצה, אוחזים בידי של הדובי וממריאים איתו אל המרחק.

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

“ארץ חדשה”

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

מציג את תפיסת הזיכרון השואה הקולקטיבי כזיכרון פרטי. הסרט מגולל את סיפורם של שמואל, בן להורים ניצולי שואה, וסיסו, חברו ועוזרו, שנוסעים לגרמניה במטרה למכור מכונת מפוארת ברווח אדיר. הסרט עוסק בזיכרון הפרטי של שמואל (אשר משקף את הזיכרון הלאומי שלנו), שעוצב על ידי הוריו, ומתעורר לחיים בגרמניה. עדות לכך ניתן לראות, בתגובתו של שמואל כאשר הוא רואה רכבות ופסי רכבות או כאשר הוא רואה ארובת עשן פועלת. יחד עם זאת, הסצנה המשמעותית ביותר בהקשר היא הסצנה האחרונה בסרט כאשר שמואל תוקף את השוטר הגרמני ואז בורח יחד סיסו ביערות ומסתתר במרתף של בית גרמני – על אף שמתברר שהתרחשות זו קיימת רק במוחו של שמואל, אנו כצופים בעלי זהות יהודית מבינים את שמדובר בטרומה של כולנו.

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

“מטאליק בלוד”

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

הסרט "ללכת על המים של הבמאי איתן פוקס משנת 2004 מציג שינוי באופן הצגה של ניצולי השואה ובני הדור השני. לא עוד ניצולי שואה מטורפים ובלתי תפקודיים. לראשונה, נראית כאן דמות של ניצול שואה שהוא מפעיל בכיר במוסד (מנחם, המגולם על ידי גדעון שמר), וגם אייל, הגיבור הראשי, שהנו בנם של ניצולי שואה, הוא סוכן בכיר במוסד.

בסרט מתוארת מערכת יחסים חברית שנרקמת בין אייל לבין פיה ואקסל, נכדיו של פושע מלחמה נאצי, שאייל נשלח ללכוד.

בסצנה שבה אייל ואקסל טובלים בים המלח. שניהם ערומים (כמעט) לגמרי, ומכוסים בבוץ. אקסל מדבר על הנוקשות של הגברים הישראליים, ואייל מסביר שהם "לא טובים בלדבר על רגשות". בסוף הסצנה, שניהם נכנסים למים, כדי לשטוף מעליהם את הבוץ.

המסר הוא ששני הצדדים, היהודים והגרמנים, הם בני אדם. כשהם ערומים אין ביניהם שום הבדל. אם רק שניהם יסכימו להניח מאחור את העבר, לשטוף אותו מעליהם כמו בוץ, כולנו נוכל לחיות ביחד.

שיח שואה בקולנוע הישראלי – תסמונת הדור השני

“ללכת על המים”

